

BİLİM FELSEFESİ, KARL POPPER, ELEŞTİRİ VE İKTİSAT*

Turan Yay†

“Bilgiye ve çürütülemez doğrulara *sahip olma* değil, vazgeçmeden, bütünüyle *eleştirel doğrunun aranması*, bilim adamını bilim adamı yapar.”
(Popper, 1998:316)

Özet

İnsanı insan yapan temel nitelik, insanın dil sayesinde diğer insanlarla iletişim kurması, “oturup konuşması”, “tartışması”, “eleştiri yapmasıdır.” Bu anlamda çalışmanın temel hipotezi, insanın bu doğal niteliğinin bilimsel düşünce için de geçerli olmasıdır: Bilim, eleştirel düşüncedir; bilim, eleştirel düşünce ile gelişir.

Çalışmada önce bilimde eleştirinin önem ve işlevleri üzerinde durulacak. Daha sonra ise 20. yüzyılın en önemli felsefecisi Karl Popper’in “*yanlışlamacılık*”, “*durumsal mantık*” ve “*eleştirel rasyonalizm*” kavramları ile ifade edilen bilim felsefesi görüşleri iktisat bağlamında tartışılacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise doğa bilimlerinde hemen her şeyi açıklamaya çalışan “*fizik*” ile toplumsal bilimlerde hemen her şeyi açıklamaya çalışan “*iktisat*” ilişkisine ve bu bağlamda “*Büyük Bileşik Bir Sistem Olarak Bilim*” projesine değinilecektir.

Anahtar Sözcükler: İktisat ve Eleştiri, Karl Popper, yanlışlamacılık, durumsal mantık, eleştirel rasyonalizm, Viyana Çevresi.

JEL Sınıflaması: B4, B41

PHILOSOPHY OF SCIENCE, KARL POPPER, CRITICS AND ECONOMICS,

Abstract

The basic characteristic that makes us human is the ability to communicate through language with fellow human beings, “to talk”, “to discuss” and “to criticize”. In this context, the main hypothesis of this study is that this natural characteristic is also viable for scientific reasoning: Science is critical thinking; science progresses through critical reasoning.

This study will first focus on the significance and functions of criticism in science. Then, the views of Karl Popper, one of the most influential philosophers in the 20th century, which are reflected in the notions of “*falsification*”, “*situational logic*”, and “*critical rationalism*”, will be discussed within the context of economics. In the last part of the study, the relationship between physics, which aims at explaining everything in natural sciences, and economics, which aims at explaining everything in social sciences will be discussed and in this context the project of “*Science as a Grand Unified System*” will be mentioned.

* Çalışma, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim ve Eleştiri Dergisi, **1. Bilim ve Eleştiri Kongresi**, 8-9 Mayıs 2008, Ankara’da tebliğ olarak sunulmuştur.

† Prof. Dr. Turan Yay, Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, 34349, Yıldız, İstanbul (yay@yildiz.edu.tr)

Keywords: Economics and Criticism, Karl Popper, falsificationism, situational logic, critical rationalism, Vienna Circle

JEL Classification: B4, B41

Giriş

Bilim felsefesi bilimi, bilimin nesnesi ve öznesi ile bir bütün olarak ele alır. Bu anlamda bilim, bir boyutuyla ortaya konan bilgiler bütünü (eserler), bir boyutuyla da bilginin üretim sürecidir. Epistemoloji (bilgi kuramı)*, insan bilgisinin (human knowledge) niteliğini, sınırlarını ve kaynaklarını ele alır ve özünde insan bilgisinin kesin olup olmadığını sorgular (the certitude of human knowledge). Metodoloji ise, öne sürülen önermelerin bilimsel olup olmadığına karar vermemizi sağlayacak ilkelerin belirlenmesi ve bilimin gelişim sürecine ilişkin görüşleri içerir. Hiç şüphesiz “insan bilgisine” ilişkin her üç alanda da çeşitli fikirlerin bulunduğunu ve temel sorunsalları başta olmak üzere hemen her boyutunun **tartışmalı** olduğunu hiç olmazsa 2500 yıldır –belgeleriyle birlikte- biliyoruz†. Çalışmanın temel tezi, bu durumun da doğal olduğu, toplumsal bir canlı olan insanoğlunun, geçmişten günümüze sahip olduğu ve ürettiği bilginin de nitelik gereği toplumsal olmasından kaynaklandığıdır. İnsanı insan yapan temel niteliklerden biri, doğal yetisi dil sayesinde, diğer insanlara **duygularını iletmesi, iletişim kurmasının** ötesinde (ki dilin bu iki işlevinin hayvanlarda da olduğu bilinmektedir), gözlemlerini/fikirlerini **betimlemesi**, oturup konuşması ya da yazıya dökmesi ve **eleştiri yapabilmesidir**. Aynı şeyi insanın düşünce ürünü bilim ve bilimin üretim süreci için de söyleyebiliriz: **Bilim, eleştirel düşüncedir, bilim eleştirel düşünce ile gelişir.**

Çalışmada önce bilimde eleştirinin işlevleri üzerinde durulacak: Bilimsel bilginin niteliği, bilim insanının nesneliliği, bilginin gelişiminde rolü ve bilimsel bilginin sorgulanması/bilimin özgürleştirilmesi açısından eleştirinin önemi vurgulanacak.

İkinci olarak bilim felsefesi ve iktisat metodolojisi tartışmalarında 20. yüzyılın en önemli isimlerinden biri olan Karl. R. Popper’in metodolojik görüşlerinin gelişimi (fizik/doğa bilimleri yönteminden toplumsal bilimlerin yöntemine uzanan ya da “yanlışlamacılık”la başlayan, “durumsal mantık”dan geçerek “eleştirel rasyonalizm”e ulaşan süreç), eleştirel olarak ele alınacaktır. Daha önceki bir çalışmamızda bilimsel olanla olmayanın belirlenmesinde kesin bir kıstas bulma sorununa yanıt gibi görülen “yanlışlamacılık kıstasının” ve yanlışlamacılık Popperciliğinin “miyadını doldurduğunu” vurgulamıştık (Yay, 2005). Burada ise durum mantığının iktisatçı için (felsefecilerden alınacak bir ışık anlamında) şaşırtıcı derecede orijinal olmadığı, eleştirel rasyonalizm yaklaşımının da bilimin doğası gereği benimsenebilecek bir tavır olduğu vurgulanmaya çalışılacaktır.

Sonuç bölümünde ise doğa bilimlerinde hemen her şeyi açıklamaya çalışan “fizik” ile toplumsal bilimlerde hemen her şeyi açıklamaya çalışan “iktisat” ilişkisine ve bu bağlamda “*Büyük Bileşik Bir Sistem Olarak Bilim*” projesine değinilecektir.

* Türkçeye “bilgi kuramı” olarak çevrilen epistemoloji sözcüğünün kökeni, Yunanca “episteme” (bilgi) ve “logos” (bilim) kelimelerinden türetilmiş ve bilgi bilimi (science of knowledge) anlamına gelmektedir.

† Karl Popper ilk kitap basımının ve kitap pazarlarının yaklaşık MÖ 500’lerde Atina’da görüldüğünü ve Homerosun papiruslara yazılmış destanlarının satıldığını belirtiyor (Bkz. Popper, 2001:117; Popper, 2005:170-171).

Çalışmada iktisat ve iktisat metodolojisi yazınından hareket edilmektedir. Bu anlamda bilim sözcüğü bilim felsefesi çerçevesinde algılanmakta, örnekler ise büyük ölçüde iktisat disiplininin verilmektedir.

I. Bilim ve Eleştiri Üzerine Bazı Önermeler

Bilim ve eleştiri ilişkisine bilinen üç informel tanım ya da deyişle başlayabiliriz: “*Bilim, bilim insanının yaptığı iştir.*” Bu tanım hem (tıpkı ayakkabıcının yaptığı nesnenin ayakkabı olması gibi) bilim insanının yaptığı nesneyi (önermeler, kuramlar ya da eser), hem de nesnenin nasıl yapıldığını, (ayakkabının ya da kuramların) üretim sürecini ifade eder. Projektörün bilime/bilim insanına doğru tutulduğu, dışardan gözlemlemeyi çağrıştıran bu tanıma karşılık, doğrudan bilim insanının kendisini sorgulamaya yönelik bir başka tanımlı Yunus Emre’nin dizelerinde buluyoruz: “*İlim ilim bilmektir / İlim kendin bilmektir / Sen kendini bilmezsin / Ya nice okumaktır?*” Yunus Emre’ye tarihin derinliklerinden, kadim Yunan’dan Sokrat sanki yanıt veriyor gibidir (Popper, 1968): “*Bir şey biliyorsam, o da hiç bir şey bilmediğimdir.*” Bu tanımları izleyerek bilim ve eleştiri konusunda çalışmamızın temel tezini şu önerme ile ifade edebiliriz: *Bilimi, eleğe koyup elesek, geriye eleştiri ve eleştirel düşünceden başka bir şey kalmaz.*

Bu bağlamda, bilim ve eleştiri ilişkisini belirli önemelerle ortaya koyabiliriz.

1. **Bilim, hem üretim süreci hem de sonucu itibariyle toplumsal ve eleştirel düşünceyi ifade eder.**

Bilim insanının günümüzde, yeni, mümkünse (?) orijinal bilgi üretmesi, kendi başına yapacağı bir şey değil, diğer insanlarla iletişimi gerektiriyor.

Bilginin üretilmesi, geçmişten günümüze uzanan mevcut bilginin değerlendirilmesi, tartışılması, eleştirilmesi ile mümkündür: **Bilginin bilgiyle üretilmesi**. (Tıpkı iktisatçı Sraffa’nın kitabının adı gibi: *Malların Mallarla Üretilmesi(1960)*). Bu süreçte bireysellik bir aşamaya kadar geçerlidir. Araştırmacı, kendisinden önceki başka bir bilim insanının üretim kamuya sunduğu ve bu anlamda yazarından bağımsızlaşmış / nesneleşmiş, kuram ya da kitapları okuyup, kendince değerlendirir. Ancak bu değerlendirmelerini, sözle, yazı ile bildiri, makale, kitap ya da günümüzde teknolojinin sağladığı yeni olanaklar aracılığıyla topluma sunduğunda bilgi artık bireysellikten çıkar toplumsallaşır. [Popper’in ifadesiyle, bilim insanı; canlı ya da cansız dünyaya ilişkin (Dünya 1), kendi duygu ve algı dünyasının yardımıyla (Dünya 2), düşüncelerini ve onun nesneleşmiş biçimi olan eserini (Dünya 3) ortaya koyar.] (Popper, 2005:76-90). Bu anlamda bilgi üretimi bireysel, **nesne(eser) - özne (insan) - nesne** (yeni eser) ilişkisi olsa da, yine de toplumsaldır. Bu sürece **bilginin yazı ile üretim/gelişim süreci** diyebiliriz. Dolayısıyla denilebilir ki, bilim insanının hiç karşı karşıya gelmediği, aynı dönemde bile yaşamadığı (via kitaplar) “hocaları” söz konusudur.

Öte yandan, “bir kitap okudum dünyam değişti” ifadesinde anlamını bulan, lambanın mekanı aydınlatması gibi bilim insanına yeni ufuklar açan kitaplar olduğu gibi, bilim insanının eleştirmeyi, Popperci ifade ile yanlışlamayı yaşamının neredeyse en önemli amacı yaptığı kuramlar/kitaplar da vardır. Bu bağlamda, **bilimin nesnesi, bilimsel kuram** ya da **eserler** de

aynı zamanda **bir eleştiriler bütünü**nden ibarettir. J. S. Mill *Özgürlük Üstüne* (1985:53) adlı eserinde bu noktayı çok güzel ifade eder* :

“(…) Fakat son derece daha anlaşılmasız olan konulara, ahlaka, dine, siyasete, toplumsal ilişkilere ve yaşam konularına dönersek görürüz ki **her tartışmalı fikrin lehindeki kanıtların dörtte üçü, ondan başka türlü bir düşüncenin lehinde gibi olan görüşleri dağıtmaktan** ibaret kalır”

Gerçekten de hemen her bilim dalında bunun örneklerini kolaylıkla bulabiliriz[†]. Ama iktisattan verdiğimiz şu örnekler bunu yeterince gösterecektir: K. Marx’ın *Kapital*’inin alt başlığı (*Klasik Ekonomi Politikasının Eleştirisi*) değil mi? Aynı şekilde Keynes’in *Genel Teorisi*, Neoklasik iktisadın Miktar Teorisi ve Say Yasası’nın eleştirisinden ibaret değil mi? Aynı tespiti, günümüzün Post Keynesci, Kurumcu ya da Avusturya Okulları yazınına bir göz attığımızda da rahatlıkla görebiliriz; fikirlerinin büyük kısmı neoklasik iktisadın eleştirisinden oluşuyor[‡].

Burada dikkat etmemiz gereken noktalardan biri, insan bilgisinin sadece bilimsel bilgiden oluşmadığıdır. Bu nedenle insanoğlu, yazının bulunmasından önce de önemli miktarda bilgiyi nesilden nesile (kulaktan kulağa, sözle) aktarmıştır. Bu anlamda **gelenek, kültür** dediğimiz şey, özünde yazıya aktarılmamış, toplumların yaşam biçimleri, deneyimleri ve kurumları ile geçmişten geleceğe aktardıkları ve halen de aktarmaya devam ettikleri insan bilgisinin çok önemli bir kısmı değil mi? Bilginin **insan-insan (usta-çırak) üretim biçimi** ya da **sözle-üretim/gelişim biçimi** olarak adlandıracağımız bu süreç, günümüzde **yazı-ile-gelişim sürecinin** neredeyse ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Bu sayede bilim insanı, kitaplardan edindiği görüşlerini, algılamalarını, konunun uzmanı başka bilim insanlarıyla tartışabilir, fikir alışverişinde bulunabilir, kaçırdığı noktaları yakalama, yanlışlarını düzeltme ya da kitaplar arasında bir türlü kuramadığı bağlantıları kurabilir. Bilimsel bilgi üretiminin kurumsal merkezleri olan üniversite ya da diğer araştırma merkezlerinde bu sayede, genç bilim-insanı adayları yalnızca yazı (kitap-insan-kitap) ile üretim sürecinde elde edilemeyen

* Alıntıda italikle belirtilen vurgu bana ait.

† Örneğin 1980’lerden günümüze kadarki dönemde bilim felsefesi yazınına karıştırdığımızda, hiç de azımsanmayacak bir kısmının K. Popper’in düşüncelerinin eleştirisinden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Benzer örnekleri doğa bilimlerinden, hatta matematikten bile verebiliriz.

‡ Örnekleri artırmak çok kolay: İktisadın neredeyse seksen yıllık çözüm bekleyen problemi, rekabetçi piyasada mal ve fiyat hareketlerinin dengesinin nasıl kanıtlanabileceği K. J. Arrow, G. Debreu’nun tanınmış makalesi ile çözülmüştür ["Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy", *Econometrica*, 1954, 22(3)]. Bu çözüm, bilginin neredeyse taş taş üstüne konularak inşa edildiğinin en güzel örneklerinden biridir. Modelin çözüm sürecinin köşe taşlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Yay, 2005):

- i) Dengenin varlığına ilk çözüm üreten model, 1936–37 yılında Viyana Çevresi’nden matematikçi Abraham Wald’ın 1936–37 modeli[‡];
- ii) Matematikçi Hilbert’in öğrencisi John von Neumann’ın Shizuo Kakutani’nin sabit nokta teoremini kullandığı (1937) büyüme modeli;
- iii) Viyana Çevresi’nden ve konjonktür teorisi ve istatistik konularıyla uğraşan, genel denge teorisinde tam öngörü (perfect foresight) varsayımının paradoks oluşturacağı fikri üzerinde çalışan Oscar Morgenstern’in Princeton Üniversitesi’ne gitmesi ve burada von Neumann ile 1944’de Oyun Teorisi’nin temellerini atan kitaplarını yayımlamaları;
- iv) Yine Hilbert’in formalist matematik yaklaşımını benimsemiş Fransız Burbaki Matematik Okulu’ndan yetişmiş G. Debreu’nun ABD’deki Cowles Komisyonu’na katılması ve K.J. Arrow’la birlikte refah iktisadının temel teoremlerini ispatlamaları;
- v) John Nash’in 1950 yılında, Kakutani teoremini n kişilik oyunlarda denge noktalarının ispatına genişlettiği 1 sayfalık makalesini yayımlaması;
- vi) Ve nihayet 1954’de Arrow-Debreu’nun Nash’in sonuçlarını genelleştirerek bir sosyal sistemin dengesinin var olduğunu kanıtlamaları.

bazı sözel ya da zımni bilgileri elde etme ve bilgi üretim sürecinin eksikliklerini tamamlama şanslarını yakalarlar: Üniversitelerde Doktora öğrencisi-tez danışmanı ilişkisi, bir anlamda usta-çırak ilişkisidir. Öğrencinin (bilgi üretim sürecinin), kitaplar yanında sözel ve tecrübi bilgiye de ihtiyacı vardır*.

Yukarıdaki açıklamalarımızdan, bilgi üretiminin, yazıyla ve sözle bilgi üretim süreçlerinin bir bütünü olduğunu, sözlü bilginin yazılı bilgiye kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz: **Bilimsel bilginin kökeni, gelenek ya da kültürdür.** Hiç şüphesiz insanoğlunun bilgi üretim sürecinde en önemli aşamalardan biri yazının bulunmasıdır. Kadim Yunan düşünürlerinden Platon'un insanın gerçek bilgi edinme yolu olarak vurguladığı “*canlı, karşılıklı tartışma*” sürecinden, bilimsel bilgi üretim sürecine gelene kadar çeşitli bilgi türleri ve üretim süreçleri ortaya çıkmıştır. Örneğin Mezopotamya Uygarlıklarınca (Sümer, Babil, Asur) geliştirilen ve kil tabletler üzerine yazılan bir nevi çivi yazısı olan ilk yazı örnekleri, bir yandan ticari işlemlerin kayıtlarını ihtiva ederken, bir yandan da çeşitli sınıflanmış bilgiler içeriyordu. Günlük yaşama ilişkin bilgiler (ayların mevsimlerin yinelenmesi, bitkilerin büyümesi, kuş ve balık göçleri ya da toplumsal dönüşümler, evren) çeşitli hikayeler, tragediyalarla ifade ediliyordu (Feyerabend, 1995:131-144)†.

Ayrıntılarına girmeden “*bilgi*”nin tarihsel gelişimine baktığımızda, kadim Yunan filozoflarından Akılcı (Rasyonalist) Platon'un “*bilgi*”yi “*gereçeklendirilmiş doğru inanç*”‡ olarak tanımladığını görüyoruz (Nulıhuoto, 1998; Musgrave, 1997) : Değişen algı dünyasından hareketle ancak tahmin/ kanaat (opinion) elde edilir; gerçek bilgi ise değişmez fikirler alanından akılla elde edilir. Aristo ise bilgiyi, “*şeylerin özüne ilişkin zorunlu olarak doğru önermeler*” olarak tanımlıyor. Daha sonra akılcı ve görgül (ampirik) felsefenin izleyicileri, hiç olmazsa tartışmasız bazı öncül önermeleri olmayan ya da mutlak, kesin ve yanlışlanamaz şekilde doğru kısmı olmayan önermelerin bilgi sayılamayacağını savunmuşlardır. Bekleneceği gibi, *Akılcı Akıma* karşı çıkan *Kuşkucu Akım*, kesin bilginin olamayacağı, insan duyularının kişiyi yanıltacağını ileri sürmüştür. Bir sentez diyebileceğimiz yanılabilirlik (fallibilism) bilgi kuramı ise tüm bilimsel bilginin varsayımsal(hipotetik), belirsiz ya da ihtimali bilgi olduğunu savunur (Ayrıntılar için Bkz. Nulıhuoto, 1998; Musgrave, 1997).

Yirminci yüzyıl bilim felsefecilerinden Karl Popper de kendini “*eleştirel akılcı*” (*critical rationalist*) olarak tanımlar. Buna göre “*bilgi; tahmini, gerçek olgu dünyası ile örtüşmek anlamında doğru ama kesin olmayan bilgidir*”. Bilginin üretim süreci de, tıpkı her türlü organizmada ya da türlerin evriminde olduğu gibi, insanların “*Daha İyi Bir Dünya Arayışı*” ile hayatlarında karşılaştıkları problemlerine deneme çözümleri üretmeleri (*Hayat Problem*

* Bireysel tecrübe olarak şunu belirtmeliyim ki, bugün Üniversitede lisans eğitiminde bunun tersi bir süreç yaşanıyor: Öğrenciler üniversite eğitiminden, öğretim üyesinin derste anlattıklarını not tutup, bu notları çalışarak sınava girip geçmeyi anlıyorlar. Derslerde önerilen okuma listesi, hemen hemen hiç okunmuyor. Bir anlamda kitapsız bir üniversite eğitimi sözkonusu!

† Feyerabend, (1995:138) Sokrat'ın yazıya ilişkin görüşünü şu şekilde aktarır: “... Yazıyla resmi tamamen benzer kılan garip bir şey var. Ressamın eseri sanki canlıymış gibi karşımızda durur, fakat bir şey soracak olsan o heybetli sessizliğini hiç bozmayacaktır. Yazılı şeyler için de aynı şey geçerli; sanki zeki bir varlıkmiş da seninle konuşuyormuş gibidir, fakat daha fazla öğrenmek arzusuyla anlattıkları üzerine bir şey soracak olsan ebediyen aynı şeyleri geveler durur. Ve bir şey bir kere yazıya döküldü mü, yazılı metin, tipi ne olursa olsun, olur olmaz her yerde gezinmeye başlar, onu anlayanlar kadar onunla hiçbir işi olmayanların da eline geçer; yazılı metin, hangi insanların muhatap alınacağını, hangilerinin alınmayacağını bilemez. Ve kötü bir muameleye uğradığında, ya da haksız bir şekilde kötü amaçlar için kullanıldığında kendisini savunmaktan veya söylediklerini desteklemekten aciz olduğu için, her zaman ana-babasının gözüne bakar”

‡ Kant da bilgiyi benzer şekilde tanımlar (Popper, 2001:50)

Çözmektir) ve bunları yanlışlamaya çalışmaları sürecinden ibarettir. Popper kendi görüşünün kökenini Sokrates'e, "gerçek akılcılığa" bağlar (Popper, 1968:236):

"Gerçek akılcılık diyeceğim şey Sokrates'in akılcılığıdır. Bu insanın sınırlarının farkında olmasıdır, ne kadar çok yanlışlıklarını, ve bu bilgilerini bile ne kadar geniş çapta başkalarına borçlu olduklarını bilenlerin düşünsel alçak gönüllülükleridir. Bu akıldan pek çok şey beklemememiz gerektiğinin farkında olmaktır; akıl geliştirme, her ne kadar öğrenmenin tek yolu olsa da, pek ender olarak sorunları kesin olarak çözdüğünün, açıkça bilmeyi değil, ancak eskisinden daha açık olarak bilmeyi sağladığının farkında olmak demektir."

2. Bilimin temel niteliklerinden biri olan nesnellik; değer-yansız (value free) olmaktan çok, her türlü eleştiriye açık olmak anlamına gelir.

Pozitivist bilim felsefesinin öne sürdüğü nesnellik genelde, olgu dünyası ile değerler dünyasının ayrılabilceğini, ayrılması gerektiğini, olgu dünyasına ilişkin (pozitif/nesnel) önermelerin [değerler dünyasına ait (normatif/öznel) önermelerden] farklı olduğunu ve bilim insanının olgu dünyasını araştırma sürecinde kendi değer yargılarını dışarıda tutması gerektiğini öne sürer(Bkz. Yay, 2007). Oysa **bilimin nesnellüğünden anlaşılması gereken, bilim adamının geliştirdiği önerme ya da kuramını her türlü eleştiriye açık tutmasıdır.** Popper'e göre de (2001:87):

"Bilimdeki nesnellüğün, bilim adamının nesnellüğüne bağlı olduğu düşüncesi tamamen yanlıştır. Doğabilimcinin sosyal bilimciden daha nesnel olduğu kanısı da, yine büyük bir yanılgıdır. Doğabilimci de diğer tüm insanlar gibi taraflıdır. (...)Başka bir deyişle, bilimdeki nesnellik, farklı farklı bilim adamlarının bireysel meseleleri değil, karşılıklı eleştiriye, aralarında yaptıkları dost-düşman işbölümüne, birlikte ve ayrı çalışmaya dayalı sosyal bir meseledir"

3. Bilime eleştirel yaklaşım, bilimin dogmalaşmasını önleme işlevi görür.

Bilim, bilim tarihine baktığımızda, metafizikten, gelenek/görenekten çıkmış, zamanla test edilebilir, kanıtlanabilir bir yapıya bürünmüş ve önemli gelişmeler göstermiştir. Ancak bu yapının dogmalaşması ya da mitleştirilmesini önlemenin en temel yolu eleştiriye tabi tutmaktır:

"Köklü bir düşünceye sahip olan bir kimse düşüncesinin yanlış olabilmesi olasılığını ne kadar istemeye istemeye kabul eder olsa da şu düşünceyle hareket etmelidir ki, kendi fikri ne kadar doğru olursa olsun, eğer tamamen, sık sık ve korkusuzca tartışılmazsa, ona canlı bir gerçek değil, ölü bir dogma olarak inanılır." (Mill, 1985:51)

Burada bilimin dogmalaşmasının önleme aracı olarak eleştiri ile belirtilmek istenen fikir, yalnızca genel kabul görmüş bir kuram ya da bir paradigmanın eleştiriyle canlı tutulmasının, aşılmaz mutlak doğrular olarak kabul edilmesinin yanlış olduğunun vurgulanmasından ibaret değildir. Bunun da ötesinde, genel olarak bilimsel bilgiye, en az "batıl inanç" ya da "bilimsel olmayan bilgi"ye olduğu kadar eleştirel yaklaşmamız gerektiği vurgulanmaktadır. Bu konuda özellikle Feyerabend'in bilimsel bilginin her zaman bilimsel-olmayan bilgidan daha üstün olduğunun söylenemeyeceği görüşüne dikkat çekmek istiyoruz: Bilim, gelenekten çıkarak insanoğlunun önemli ilerlemeler göstermesini, daha da önemlisi "özgürleşmesini" sağlamışsa

da, zamanla sokaktaki insana, farklı bilgilere kapalı, yalnızca bir grup bilim adamının anladığı entelektüel bir uğraşa dönüşmüştür. Bu anlamda bilime eleştirel yaklaşım, bilimin sokaktaki insana, her türlü bilgi ve yönetime açık olması, insanın özgürlüğü ile ilgili bir tavır olarak algılanmalıdır.

- 4. Bilimde eleştirel tartışmanın önemi, bilim insanları arasında fikir rekabetinden kaynaklanır. Farklı fikirler arasındaki tartışma bazen bir senteze yol açarken, bazen de her fikrin kendi içinde yenilenmesine, eleştiriler ışığında yeniden gözden geçirilmesine yardımcı olur. Bu anlamda eleştirel tartışma, bilimsel bilgi üretim sürecinin *sine qua non*'u dur.**

Bu önerme ile hem T. Kuhn hem de P. Feyerabend'in savunduğu, “*paradigmaların birbirleriyle tartışamayacağı, tartışmanın bu anlamda yararsız olacağı*” görüşü kastedilmektedir. Bu bilim felsefecilerine göre “gerçek tartışma”, aynı çerçeveyi benimsemiş, aynı kavramları kullanan ve aynı algılamalara sahip kişiler arasında yapılabilir (**paradigma içi tartışma**); aksine **paradigmalar-arası tartışmalar** ise, ortak paydaları olmaması nedeniyle yapılamaz. Feyerabend'in “**kıyaslanamazlık**” (Feyerabend, 1995:193) Kuhn'un “**eş ölçülere vurulamazlık**” olarak adlandırdığı bu olgunun gerekçeleri olarak Kuhn şunları sıralamaktadır: çözümlenecek sorunlar konusunda anlaşamama; kavram, terim ve deneylerin farklılığı; farklı dünyalarda yaşama; aynı şeye bakıp farklı yanlarını görme; farklı çıkarsamalarda bulunma (Gestalt Atlaması) (Kuhn, 1982).

Kuhn ve Feyerabend'in bu tezinin iktisat disiplini bağlamında pek doğru olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü, iktisadi düşünce tarihine baktığımızda, tartışmanın, bazen bir sentez yaratabildiğini, bazen de her paradigmanın kendi çerçevesini yenilemek gibi bir yararı olduğunu görmekteyiz. Örneğin, 1970'lerden itibaren başlayan **Keynesciler-Monetaristler tartışması**; aslında neoklasik sentez makroiktisadının yıkılması üzerine başlayan ve başlangıçta oldukça sert görünümlü olsa da, hatta ikinci bir kuşağa (Yeni Klasikler ve Yeni Keynesçiler) yansısı da, geçen zaman içinde yeni bir sentezin doğmasına yol açmıştır: **Yeni Neoklasik Sentez** (Blanchard, 2008).

Öte yandan “**sosyalist hesaplama tartışması**” (socialist calculation debate) olarak bilinen neredeyse yüz yıldır (kesikli kesikli de olsa) süren tartışmada ise taraflar kendi çizgilerinden vazgeçmeyip çeşitli argümanlar, teknikler geliştirerek kendi paradigmalarını daha iyi kılmaya çalışmaktadırlar. Tartışmada hangi yaklaşımın daha üstün olduğu konusundaki kanaatler de zaman içinde değişiklik göstermektedir (Bkz. Lavoie; 1985; Keizer; 1989; Steele; 1992; Caldwell, 2004: 214-220).

II. İktisatçıların Popper'i Hangisi ?

İktisattan hareketle bilim felsefesi ile bağlantılı bir tartışmada Karl R. Popper'e değinmemek neredeyse olanaksız. Popper'in metodolojik görüşleri de zaten tartışmalı: İktisatçıların çoğunluğu Popper'in adını Terence Hutchison'dan^{*}, ve M. Friedman'dan (daha doğrusu M. Friedman'ın ünlü “*Positive Economic Methodology*”indeki görüşlerinin anlaşılmasına yönelik tartışmalardan), düşüncelerini ise M. Blaug (1980)'dan öğrendiler (Boland, 2005).

^{*} T. Hutchison, *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory* 1938

Bu anlamda Popper iktisat metodolojisi tartışmalarına *Bilimsel Keşfin Mantığı* temel kitabına dayanan bilimselliğin ayırt edici kıstası ve kuramların arasında seçim kıstası olarak **yanlışlamacılık** kavramıyla girdi. Ancak hem kendisinin daha sonraki yayınlarından, hem de yanlışlamacılığa yöneltilen eleştirilerden, iktisat metodolojistleri Popper'in toplumsal bilimler için **durumsal analiz (situational analysis, situational logic)** yaklaşımını önerdiğini ve bunun Popper'in yanlışlamacılığın tüm bilimlere geçerli olduğu (monist) önermesi ile çeliştiğini (deyim yerindeyse daha sonra) keşfettiler*. Bu çelişkinin Popper'in çalışmalarında bulunan "*Eleştirel Akılcılık*" (*Critical Rationalism*) kavramı ya da yaklaşımı ile çözülebileceği ileri sürülmektedir. (Boland, 2005; Sımkın, 1993). Popper'in metodolojik görüşlerinde bir çelişki olup olmadığı iktisat metodolojisi açısından netleştirilmesinin, eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmasının, yararlı olacağı açıktır.

II.1. Fizik Bilimlerinin Yöntemi: Yanlışlamacılık

Öncelikle Popper'in sorunsalını şu şekilde ifade edebiliriz: Bilim insanının (iktisatçının) idealinin giderek gerçeğe daha yakın teoriler geliştirmek olduğu, bilim tarihinin de bilimsel bilginin sistematik olarak geliştiğini/ büyüdüğünü göstermesi anlamında bunu doğruladığı söylenebilirse, bilimsel bilginin üretim/gelişme sürecini bilimsel-olmayan, metafizik öğelerden temizleyerek; (i) nesnel bilgi ya da kuramlar (*Objective Knowledge*) geliştirmek, (ii) bu kuramlar arasında öznel, psiko-sosyolojik etkenlerden bağımsızca seçim yapmak mümkün müdür?

Karl Popper'in tüm bilimlere geçerli olduğunu söylemekle birlikte, büyük ölçüde fizik ya da doğa bilimlerini dikkate alarak[†] ileri sürdüğü *yanlışlamacılık (falsificationism)* yaklaşımını şu şekilde özetleyebiliriz(Caldwell,1991:2-4):

- (i) Bilimle, bilim-olmayanın ya da bilimsel önermelerle metafizik önermelerin ayırt edici kıstası, "yanlışlanabilirlik" tir.
- (ii) Buna göre, bir önerme, kuram ya da öndeyi, yalnızca ve yalnızca yanlışlanabilirse, ampirik bilimler alanına dahil olur.
- (iii) Yanlışlanabilirlik mantıksal bir sorundur. Bir önerme, eğer hiç olmazsa bir potansiyel yanlışlayıcı varsa, ya da mantıksal olarak çelişkili bir önerme sözkonusu ise yanlışlanabilirdir.
- (iv) Mantıksal bir sorun olsa da kuramların fiilen yanlışlanmasında bazı sorunlar vardır. İlkin, bir test işleminde, teste, yalnızca sorgulanan hipotez değil, başka bazı yardımcı-hipotezler de tabi olur. Bu nedenle testin sonucu negatifse, yanlışlığın bizim sorguladığımız hipotezden kaynaklandığı söylenemez. Yine test aşamasında bazı ampirik şartların değişmediği varsayılır ve bu şartlar değiştirilebilir. Nihayet ampirik temel/içerik kurama bağlı olduğundan kuramlar değiştikçe bunlar da değişir. Dolayısıyla yanlışlama mümkün değildir (Duhem Quine tezi) (Bkz.Cross,1982).

* Önceki paragrafta sözünü ettiğimiz M.Blaug'un *The Methodology of Economics* (1980) kitabının indeksinde ne *durumsal analiz* ne de *eleştirel rasyonalizm* kavramı bulunmaktadır.

† Popper (1982:121)'de sosyal bilimlerin hiçbir zaman kendisi için kuramsal doğa bilimleri kadar çekici gelmediğini belirtir. Ayrıca Bkz. Wettersten (1992:170 ve 175).

- (v) Testle ilgili olarak kuramlar hakkında şunlar söylenebilir. (a) Bir kuram potansiyel olarak yanlışlanabilirse de, fiilen test edilemeyebilir. (b) Kuram, potansiyel ve fiilen test edilebilirse ve edilmişse, iki olasılık vardır. Test sonucu pozitif ise, kuram onaylanmıştır (corroboration). Ancak bu doğru olduğu kanıtlanmıştır anlamına gelmez. Tam onaylasak bile gerçeğe/hakikate ulaşmamızı sağlamaz. Tüm bilgiler tahminidir (conjectural). Aksine test sonucu negatifse, kuram çürütülmüş, yanlışlanmış demektir. Onaylamanın kuramın doğruluğunu kanıtlamaması gibi, çürütme de yanlışlığını kanıtlamaz.
- (vi) Bilim insanını; kuramını ve test sürecini sorgulamaya zorladığından yanlışlanabilirlik (falsification) onaylamadan (corroboration) daha yararlıdır. Bu sayede bilimde yanlış kuramlar temizlenecektir. Ancak, test sonuçlarını yorumlama zorlukları nedeniyle, bilim adamının kuramını savunmayı sürdürmesi mümkündür. Kuramların bu şekilde çürütülmekten korunma/kaçınma çabaları, “muhafazakarlık hilesi”, “kuramların eleştirilerden bağışık tutulma hilesi”, “özel kuram ayarlama süreci” gibi adlarla adlandırılır.
- (vii) Bir kuram ne kadar çok sayıda teste tabi tutulursa o kadar iyi; bir test de ne kadar tekrarlanır ve eleştiriye tabi tutulursa o kadar iyidir.
- (viii) Yanlışlamacılık, normatif, kural koyucu, tüm bilimler için geçerli (monist) tek-kıstasçı bir yaklaşımdır.

Popper denilince daha çok akla gelen bu yanlışlamacılık (falsificationism) yaklaşımına yöneltilen eleştirileri şu noktalarda toplayabiliriz:

(i) Her şeyden önce iktisat bilimi genellikle az sayıda ve kontrol edilebilir değişkenlere dayalı kuram yada kanunlara sahip olmadığından, ampirik teste pek uygun değildir. İktisatçının çok sayıda değişken tarafından belirlenen ve her değişkenin sürekli değişim içinde olduğu karmaşık olgu ya da ilişkiler bütünü ile uğraşması, onu bu süreçte *değişkenler arasında bir seçime ya da sıralamaya zorlamaktadır ki, burada öznel eğilimler devreye girebilmektedir. Hutchison (1964:88)'de belirtildiği gibi, “iktisatçılar arasında nedenlerin seçiminin ideolojik eğilimlerden etkilendiği çok açık bir şekilde ispat edilemese de varlığı inkar edilemez.”*

(ii) Sosyal bilimlerde ve iktisatta, hipotez, kuram ya da önermelerin eleştirel ve dikkatli bir şekilde test edilmesi, bilinen en önemli güçlüklerden biridir. Kuramların ilke olarak test edilebilirse de uygulamada test edilememesi ya da çok zor olması, daha önce sözünü ettiğimiz ideolojik eğilimler nedeniyle olayların yalnızca bir yönünün yine bir perspektiften görülme arzusu, kuramların yanlışlanmasının istenmemesi, hatta test aşamasından sonra bile inanmak istedikleri görüşlerine bağlı kalmayı sürdürmeleri iktisatta hiç de yadırganacak bir olgu değildir. Bu da bize *hipotezlerin seçimi kadar test edilmesinde de sübjektif eğilimlerin olabileceğine* işaret etmektedir.

(iii) Dahası tartışmada iki zıt görüşü savunan iktisatçılar, aynı iktisadi olay, durum ya da davranış hakkında ampirik olarak geçerli ve fakat tam ters görüş ya da kuramsal çerçeveler geliştirebilmektedirler. Böyle durumlarda ampirik yanlışlamacılığın, adını koyalım, ekonometrik model ve tekniklerin tartışmayı bir sonuca bağlamak açısından pek

başarılı olmadığı görülmektedir. İktisatçıların (örneğin başta 1930’larda Keynes’le tartışmaya giren Oscar Lange ya da Ekonometri Derneği’nin ilk başkanı Joseph Schumpeter olmak üzere) tartışmaların karara bağlanması açısından ekonometriye bağladıkları umutların zamanla azaldığını söyleyebiliriz. Ünlü ekonometrici Leamer (1983) bunun yanlış objektiflik putundan kaynaklandığını; bilgi denilen şeyin insani fikir-kanıtahminlerden (opinion) ibaret olduğunu, özellikle doğa bilimlerinde bu tahminler doğrulanırsa, çoğunluğun benimsediği tahminlerin objektif gerçek olarak kabul gördüğünü öne sürer. Bir başka ekonometrici Magnus(1999) da iktisatçıların fikirlerini değiştirecek bir ekonometrik makale gösterilebilir mi? diye sormaktadır. Ekonometricilerin 1970’lerden beri kendi aralarındaki tartışmaları da ayrı bir konu! (Bkz. Darnel ve Evans, 2000).

(iv) Ampirik test sürecini geçmiş birden fazla kuramlar bütünü söz konusu olduğunda ise, devreye, doğru-kanıtlanmış olma, tutarlılık, etkinlik alanının genişliği, yalınlık ve verimlilik gibi diğer metodolojik kıstaslar girmekte ve metodolojik tercihler tekrar ön plana çıkmaktadır(Kuhn,1994:383). Bu durum iktisat metodolojisinde *tek-kıstascı (monist) / çok-kıstascı (pluralist)* metodoloji tartışmaları olarak karşımıza çıkar (Bkz. Caldwell, 1994).

(v) Yanlışlamacılık yaklaşımının eksikliklerine karşı çıkararak onu tamamen reddeden yaklaşım, iktisadı bir tümdengelim bilimi olarak tanımlar. Bunun en tanınan örneği, L.V.Mises'in *praxeology* yaklaşımıdır(Mises, 1998). Bir diğer örnek ise, yanlışlamacılığın çağdaş muhalifi D.M. Hausman'dır. O'na göre, Popper’in kuramlar, temel önermeler ve gözlemler arasındaki ilişkiyi ele alan epistemolojisi mantıksal olarak kusurlu, metodoloji olarak da kabul edilemezdir (Hausman, 1988:65). J.S. Mill’den hareketle, insan davranışlarına ilişkin, içsel-gözlem (introspection) ya da deneye (experimentation) dayalı bazı öncüller/varsayımlar yardımıyla nedensel temel çıkarsamalar/genellemeler yapılabilir. Ancak bu genellemeler evrensel nitelikli olmayıp, eğilimleri yansıtır. İktisat bu kuramlar çerçevesinde olguları açıklar, ancak sonuçlarının bu niteliği ve çok sayıda saptırıcı faktörler nedeniyle iktisat kesin-olmayan (*inexact*) bir bilimdir. *İktisadın yöntemi tümdengelimdir ve iktisadın sonuçlarına güven, sonuçlarının testinden çok aksiyomlarına olan güvenden kaynaklanır.*” (Hausman, 1989, 1992).

(vi) Yanlışlamacılığa yöneltelen bir diğer eleştiri de, tamamen yanlışlama kıstasını benimserseniz, iktisadın önemli bir kısmını yok saymamız gerekeceğidir. Hayek'in ifadesi ile, *“Bilimin ilerlemesi iki farklı yönde sürdürülmelidir:Kuramlarımızı mümkün olduğu kadar yanlışlanabilir kılmak arzulansa da, onları yanlışlanabilirlik derecesi zorunlu olarak azalan alanlara da itmeliyiz. Bu, karmaşık olaylar alanında ilerlememiz için ödememiz gereken fiyattır.”* (Hayek,1978:29)

(vii)Yine bilimsel teorilerin seçiminde tartışma, yalnız teknik-mantıksal düzeyde sürmemekte ve iktisatçıların birbirlerini ikna etmek, kuramlarını kabul ettirmek için kullandıkları dil ve ifade biçimleri de iktisadın zaman içinde gelişiminde önemli rol oynamaktadır: *Güzel Söz Söyleme Sanatı Olarak İktisat* (McCloskey, 1985).

Yukarıdaki eleştiriler çerçevesinde, Popperci yanlışlamacılık yaklaşımının tetiklediği, hem bilimle bilim-olmayı ayırmayı, hem meşru (legal) bilimsel bilginin üretimini, hem de rakip kuramlar arasından en bilimsel olanı seçmemizi sağlayacak metodolojik bir ilke saptama sorununa odaklanmış metodoloji tartışmalarının başarısız/sonuçsuz olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla her bilim için söylenebilirse de, yanlışlamacılık yaklaşımının iktisat bağlamında

“yanlışlandığını” söyleyebiliriz. İktisatçı Hands’e göre “başarısızlığın nedeni, en başarılı doğa bilimlerinde dahi bulunacak [böyle] bir şey olmamasından kaynaklanmaktadır.” (Hands, 2001)

II.2. Sosyal Bilimlerinin Yöntemi: Durumsal Mantık

Popper’in soysal bilimler metodolojisiyle ilgili olarak, öncelikle bu görüşlerini ele aldığı çalışmalarını sıralamakta yarar var: *Açık Toplum ve Düşmanları*(1934/1945), *Tarihsiciliğin Sefaleti* (1944/1945, 1957)*, “*Sosyal Bilimlerde Öndeyi ve Kehanet*” (1948), *Objektif Bilgi* (1972), “*Sosyal Bilimlerin Mantığı*” (1976) ve “*Rasyonellik İlkesi*” (1976)†.

Popper 1946’da Yeni Zelanda’dan dönüp, İngiltere’de LSE de ders vermeye başladığında ilk iki çalışması İngilizce olarak henüz yayımlanmıştı. Ve otobiyografisinde bu dönemle ilgili olarak kafasında “*saf mantığa, yönetime ve sosyal bilimlerin yöntemine ilişkin çok sayıda ucu açık soruları*” olduğunu, “*sosyal bilimlerde bulunması gereği bir süre için doğa bilimlerine görece sosyal bilimlere ilişkin sorunlara daha öncelik vermesini hissettiğini*” belirtmekte ve yine de “*sosyal bilimlerin hiçbir zaman kendisi için doğa bilimleri kadar cazip gelmediğini*” vurgulamaktadır. Popper ayrıca eklemektedir: “*asıl ilgimi çeken yegane kuramsal sosyal bilim iktisattır*”(Popper, 1982:121; Popper, 2006:172).

Popper *Tarihselciliğin Sefaleti*’ne (29 ve 31. alt-bölümler) 1938’de eklediği‡ ve önce “*sıfır metodu*” olarak adlandırdığı rasyonalite kuralını, *Açık Toplum ve Düşmanları*’nda *durumsal analiz*” ya da “*durumsal mantık*” yaklaşımı olarak geliştirdiğini belirtir(Popper,1982:117-118; 2006:166). Ancak bu iki çalışmada kavramın adı bulunmakla birlikte, ilkinde kavramla ilgili çok az bilgi bulunurken ikincisinde neredeyse kavramın adından başka bir şey bulunmamaktadır.§

Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*’nde bilimsel yöntem konusunda “*tümdengelimsel, hipotetik, yanlışlama yoluyla seçici*”(Popper, 1985:182) şeklinde tanımladığı yukarıda açıklamaya çalıştığımız yanlışlamacılık yönteminin tüm bilimlere geçerli olduğunu, bu anlamda sanıldığı aksine fizik/doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin bir çok benzer yanı olduğunu vurgulamakla birlikte, yöntemleri arasında önemli bir fark olduğunu belirtmektedir(Popper, 1985: 185-186):

“*(Sözkonusu bu farkla) sosyal bilimlerde, mantıksal veya rasyonel kurgu metodu veya belki de ‘sıfır metodu’(zero method) denebilecek olan şeyin kabul edilmesinin mümkün olduğundan söz ediyorum. Bununla bütün ilgili bireyler bakımından tam rasyonellik (ve belki de tam bilgi)varsayımına dayalı bir*

* *Tarihselciliğin Sefaleti* ilkin Londra İktisat Okulu’nun dergisi *Economica*’da üç bölüm halinde [Cilt XI(1944) Sayı 42-43 ve Cilt XII(1945)]yayımlanmıştır.

† Yayınların tarihi ilk yayımlandıkları yılları gösteriyor.

‡ Popper *Tarihselciliğin Sefaleti*’ndeki görüşlerinin kökenlerinin (Marxizmin eleştirisinde, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*’ndeki fikirlerini sosyal bilimlerin yöntemine uygulamaya çalıştığı) 1919’a kadar geri gittiğini ve ilk halini 1936’da tebliğ olarak sunduğunu belirtir (Popper, 1982:113; Popper, 1985:23).

§ Popper (1963:101-102)’de yalnızca, toplumsal olayların (durumların) “*insanın doğasına*”, “*insanın psikolojik güdülerine*” indirgenerek açıklanamayacağı belirtilmekte ve bu bağlamda “*Durumların çözümlenmesi, durumun mantığı, toplum bilimlerinde olduğu kadar toplum hayatında da pek önemli bir rol oynar. Gerçekten de iktisadi incelemenin yöntemi budur*” denmektedir. Aynı çalışmanın sonuç bölümünde ise (s.276) “*Aslında tarihsel çalışmaların çoğu örtük olarak önemsiz toplumbilimsel ve ruhbilimsel kanunlardan daha çok bölüm 14’de durum mantığı adını verdiğim şeyden yararlanır; yani kişisel amaçları ve ilgileri, bunun yanında söz konusu kişinin elinde olan bilgi gibi başka duruma bağlı faktörler yanında örtük olarak, bir ilk yaklaştırma olmak üzere, aklı başında insanların genel olarak akılcı bir şekilde davrandıklarını öne süren önemsiz kanunu da kabul eder*”

model kurma ve bu modeli bir çeşit sıfır koordinat olarak kullanarak, insanların gerçek davranışının model davranışından sapmasını hesaplama metodunu kastediyorum. Bu metodun bir örneği, iktisat bilimindeki denklemlerde ifade edilen gerçek davranış ile “saf tercih mantığı”(pure logic of choice) esasına dayalı olarak beklenecek olan model davranışı arasında karşılaştırmalar yapma metodudur.”

Görüldüğü gibi, hep metodolojik sorunlarının çözümünde bilim felsefecilerine başvurmayı alışkanlık haline getiren iktisatçılar için Popper şaşırtıcı bir öneride bulunmaktadır: Aslında *tarihsici (historicist)* tarih yaklaşımını, tarihte kehanet ve öndeyinin farkını vurgulayarak eleştirmeye çalışan ve tarihi olayların çözümlenmesinin, psikolojik temellere ve komplo kuramlarına dayanamayacağını (bu anlamda psikolojinin sosyal bilimlere temel teşkil edemeyeceğini) ileri süren Popper; sosyal bilimlerinin metodunun, aslında neoklasik mikroiktisatçıların hep kullana geldikleri *metodolojik bireycilik* ve daha da önemlisi “*rasyonel modeller kurma sıfır metodu*” ilkelerine dayanması gerektiğini savunmaktadır (1985a:187)*.

Popper, “*Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet*” adlı makalesinde ise teorik sosyal bilimlerinin görevini, “*amaçlı insan faaliyetlerinin amaçlanmayan toplumsal etkilerini ortaya çıkarmaktır*” (Popper, 1982b:143) şeklinde tanımlamaktadır. Sosyal bilimlerinin bu görevinin önemi, onları deneysel doğa bilimlerine yaklaştırmasından kaynaklanmakta, fizik bilimleri gibi toplum kuramlarının da sınanmasına olanak yaratmaktadır: Toplum bilimleri tarihi kehanetlerde bulunmamıza olanak vermese de, sosyal ya da siyasal yaşamda karşılaştığımız problemler karşısında ne yapıp ne yapamayacağımız yanında, eylemlerimizin gerçekleşme ihtimali en düşük sonuçlarını bile anlamamıza ve bunlarla ilgili rasyonel kararlar almamıza yardımcı olur (Popper, 1982b:143-144).

Popper *Objective Knowledge* (1979:179)’da *durumsal mantık* ya da *durumsal analiz* kavramlarını şöyle açıklar†:

“Durumsal analizle, bazı insan faaliyetlerinin tecrübi ve tahmini açıklamasında (tentative and conjectural explanations) ajanın kendisine başvuran analizi kastediyorum. Bu bir tarihi açıklama olabilir: belirli bir düşünce yapısının nasıl ve niçin yaratıldığını açıklamak isteyebiliriz. Kabul edilebileceği gibi, hiçbir yaratıcı faaliyet tam bir şekilde açıklanamaz. Bununla birlikte, tahmini/farazi olarak, ajanın kendisini içinde bulduğu faaliyeti anlaşılabilir (ya da rasyonel olarak anlaşılabilir) kılan, onun gördüğü gibi durumu için yeterli olan problem durumunun ideal bir yeniden kurulumunu vermeyi deneyebiliriz. Bu durumsal analiz metodu, rasyonel ilkesinin bir uygulaması olarak tanımlanabilir.”

* İktisatçı Hands’e göre *durumsal analiz*, standart fiyat teorisi ders kitaplarının yöntemine benzemektedir(Caldwell, 1991): “İktisatçılar iktisadi ajanın (birey ya da firma) durumunu genellikle tercihler, teknoloji ve fiyatlar, gelir, faktörler gibi diğer kısıtlarla belirlerler. Durumun tasvirinde fayda maksimizasyonu, kar maksimizasyonu gibi motivasyonlar yer alır. İkinci adım, veri belirlenen durum altında ajanın uygun davranışını (daha fazla ya da daha az satın almak, üretimi artırmak ya da kısmak gibi) çıkarmaktır. İkinci adım aslında iktisat teorisini oluşturan, özel bir ‘durum’da uygun davranışın formel dedüktif (matematiksel) çıkarımıdır. Son olarak, iktisatçının işi gözlenen faaliyeti açıklamak ise, rasyonellik ilkesi, durumun analizi ile açıklanacak faaliyetin ilişkisini kurar.”

† Popper, aynı yerde, bu kavramlardan *durumsal mantığın* insan davranışının deterministik kuramını çağırıştırması nedeniyle *durumsal analiz* kavramını kullanmayı tercih ettiğini belirtmektedir.

Durumsal analizin işlevi, her ikisi de tahmini olan “ajanın gördüğü gibi olan durum”la, “olduğu gibi durumu” ayırmaktır. Böylece bilim tarihçisi, durumsal analizle, yalnızca bilim insanının önerdiği kuramın yeterliliğini değil, aynı zamanda bilim insanının başarısızlığını da sorgulayabilir. Diğer bir deyişle, bizim tahmin ve çürütmelerle problem çözme şemamız (conjecture and refutations), insan faaliyetini “problem çözmek” olarak yorumladığımızda, insan faaliyetinin açıklayıcı bir kuramı olarak kullanılabilir. Böylece faaliyetin açıklayıcı kuramı, özünde problemin ve arka-planının tahmini yeniden kurulumundan ibarettir. Bu çeşit kuram da rahatlıkla test edilebilir (Popper, 1979:179).

İlginç olan Popper’in *durumsal analiz* yaklaşımını, daha çok tarih ve sanat bağlamında tartışmasıdır. Popper, felsefeci ve tarihçi R.G. Collingwood’un “*durumsal analiz değil, tarihçinin düşüncesinin yeniden yaratılması*”, “*tarihçinin orijinal yaratı sürecinin sempatik yeniden-tekrarlanması*” üzerinde durduğunu, kendisinin ise, “*tarihi-aktörün içinde bulunduğu ideal ve mantıklı durumun yeniden yaratılmasına*” önem verdiğini belirtmektedir (Popper, 1979:186-190). Bir başka ifade ile Collingwood bilim insanının/tarihçinin sübjektif “Dünya 2’sini” vurgularken, Popper, mantıksal-nesnel koşullara ait “Dünya 3”ün bilgisinin keşfinin peşindedir* (Popper, 1979:188).

D. Miller’in derlediği **Popper Selections**(1985)’da durumların analizinin ve durumsal mantığın, sosyal olaylar ve sosyal bilimlerde önemli rol oynadığını ve iktisadi analiz metoduna karşılık geldiğini vurgulayan Popper (1985b:353-4); kavramın hem sosyal bilimler için önemini hem de rasyonellik ilkesi ile bağlantısını ortaya koymaktadır. **Popper’e göre sosyal bilimlerle fizik bilimlerin benzer yanları olmakla birlikte, sosyal bilimlerdeki bazı problemlerin doğa bilimlerinde karşılığı bulunmamaktadır. Bu da açıklama ve öndeyinin iki farklı türü ile ilgilidir: Tekil olayların açıklanma ve öndeyi problemi ile, belirli tür ya da tip olay(lar)ın açıklanma ya da öndeyi problemi. Bu iki tür problem arasındaki fark, ilkinin bir model kurmaksızın çözülebileceği, ikincisinin ise ancak bir model (kurma) yardımıyla çözülebileceğidir** (Popper, 1985b:357).

Bu bağlamda kuramsal sosyal bilimler birinci tür sorulara pek yanıt veremezler. Kuramsal sosyal bilimler neredeyse daima tipik durumların ya da şartların kurulması (model kurma) metodu ile çalışırlar. Bu, sosyal bilimlerde, fizik bilimlere göre, (Hayek’in terminolojisi ile) “*daha az ayrıntılı-açıklama (explanation in detail), daha çok ilke-olarak açıklama (explanation in principle)*” anlamına gelmektedir. (Popper, 1985b:358).

İşte bu ikinci tip problemlerle ilgili olarak, fizik bilimlerinin açıklamalarında modelin kendisi *ilk koşulları* oluştururken, modeli canlandırmak, aralarındaki ilişkileri ele almak için bazı *evrensel kanunlar* (örneğin Newton’un hareket yasası) gerekir. Sosyal bilimlerde ise durumsal analiz aracılığıyla modeller kurulabilir ve sosyal olaylar açıklanabilir (Popper, 1985b:358). Ancak burada sorun sosyal bilimlerde, sosyal durumu canlandıracak, evrensel hareket yasasına karşılık ne konulacağıdır.

Popper’e göre burada genel hata, beşeri topluma ilişkin sosyal modelin kurulmasında (Newton’un hareket yasasına karşılık gelmek üzere) sosyal modeli canlandıran yasa olarak insanın psikolojik doğasına (anima ya da psyche) ilişkin bazı temel psikolojik yasaların kabul edilmesidir. Halbuki durumsal analizde psikolojik deneyimlerin(arzular, umutlar, eğilimler) yerine soyut ve tipik durumsal öğeler konmalıdır (amaçlar, bilgiler gibi). İkinci olarak, durumsal analiz en fazla ihtiyacımız olan temel noktası, durumu kafamızda/modelimizde

* Popper’in öznel ve nesnel bilgi farkını belirtmek için kullandığı “Dünya 2” ve “Dünya 3” kavramları için Bkz. Popper (2005).

canlandırmaya yardımcı olacak “*çeşitli kişi ya da ajanların duruma göre yeterli ve uygun bir şekilde (adequately or appropriately) davranmaları gerektiğidir*”. Buradaki durum kavramı, tüm ilgili amaçları ve bu amacın gerçekleştirilmesi için gerekli varolan tüm ilgili bilgiyi içermektedir (Popper, 1985b:359). Bir başka ifade ile Popper için gerekli tek canlandırıcı yasa, rasyonel ilkesi olarak bilinen, “*duruma uygun olarak hareket etmek*” ya da “*boş ilkesi*”dir (empty principle).

Ancak bu ilke, ne görgül (ampirik) ne de psikolojik olarak, “*insanlar daima, temel olarak ya da genellikle rasyonel davranırlar*” anlamına gelmemektedir. O daha çok bir metodolojik önermenin/ilkenin bir sonucu olarak, tüm kuramsal çabamızı, durumun analizini modele yerleştirmeye yoğunlaştırmamız gerektiğini ifade etmektedir. Bu metodolojik önermeyi uygulamak; modeli ya da durumu kurmuş/tasarlamış olmak, aktörlerin modelin terimleri ile hareket edecekleri ya da durumda gizil olanı yapacakları varsayılacağından, canlandırıcı kanun bir çeşit “**sıfır ilkesi**” olacaktır.

Bir modelin testi, kabul edilmelidir ki kolay ve kestirilip atılabilecek bir şey değildir ve bu fizik bilimleri için de söz konusudur: Bu modellerin her zaman pürüzlü (rough) olmasından, zorunlu olarak gerçeğin şematik olarak aşırı bir basitleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Pürüzler modelin test edilebilirlik niteliğini azaltır. Dolayısıyla farklılık modelin başarısızlığından mı yoksa pürüzlerden mi kaynaklandığına karar vermek kolay değildir. Bununla birlikte yine iki kuram arasında daha iyisini testle seçebiliriz (Popper, 1985b:360).

Popper’e göre, yukarıda belirttiğimiz gibi, rasyonellik ilkesi bir görgül ya da psikolojik önerme rolü oynamadığından kendi başına teste tabi tutulamaz. Ancak özel bir model/durumsal analiz test edilir ve test, modelin diğer bir modele göre daha yetersiz olduğuna karar vermemize yardımcı olursa (her iki modelde de rasyonellik ilkesi olduğundan), bu, rasyonellik ilkesinin de bir şekilde test edildiği anlamına gelmez.

O halde rasyonellik ilkesi görgül olarak test edilemiyorsa, *a priori* geçerli ya da doğru olarak mı kabul edilmelidir? Popper’in bu soruya yanıtı da olumsuzdur: Rasyonellik ilkesini evrensel olarak doğru kabul edemeyiz, çünkü insanlar her zaman rasyonel davranmıyorlar; kavram “*oto park yeri olmadığı halde otomobilini sıkıntı ile park etmek isteyen insanın durumuna karşılık*” gelmektedir. (Popper, 1985b:361). Öte yandan mantık gereği, “*evrensel olarak doğru olmayan bir ilke, yanlış demektir.*” Rasyonellik ilkesinin *a priori* geçerli/doğru olduğunu reddetmeliyiz.

Kısaca, rasyonellik ilkesi ne görgül olarak doğru ne de *a priori* geçerlidir, ancak test edilen kuramların bir parçasıdır ve “*kuramlar test edilip de yanlışlanırsa doğru metodolojik yaklaşım rasyonellik ilkesini değil, kuramın diğer kısımlarını, yani modeli sorgulamaktır (...)* Kuramı çürütmek için rasyonellik ilkesinin eleştirilmesinden kaçınmanın iyi bir politika ya da metodolojik araç olduğunu düşünüyorum” (Popper, 1985b:361). Dolayısıyla, kuramın bir parçası olarak durumsal modelimizin “*tamı tamamına doğru olmadığını, yanlış olma olasılığı bulunmakla birlikte, gerçeğe yakın olduğunu*” bildiğimizden ve test edilebilir ve daha bilgi verici olma nitelikleri nedeniyle model ve onun testi üzerinde yoğunlaşmalıyız. Kuram ampirik olarak çürütülürse, rasyonellik ilkesinin yanlışlanmasının yaratacağı soru işaretiyle modeli tekrar sorgularız. Öte yandan rasyonellik ilkesi kuramların karşılaştırılmasında ortak payda olduğundan, rasyonellik ilkesinin yerine başka bir ilke koymak da model yapımında tamamen keyfiliğe yol açar (Popper, 1985b:362-365;365):

(...) insan faaliyetinin anlaşılmasında insanın gördüğünden çok daha geniş bir çerçevede **durumun modeli** yapılmalıdır ve somut tarihteki bireyin eksik bilgisi ve algısı ile niçin ve nasıl gördüğünü ve bunun ötesini mantıksal sınırlarını görmemiz gerekir ki burada rasyonellik ilkesi bize yardımcı olur. Rasyonellik ilkesi **tüm açıklayıcı durumsal modellerimizi canlandıran minimum ilkedir** ve onun doğru olmadığını bilsek bile, gerçeğe iyi bir yaklaşım olduğunu düşünecek gerekçelerimiz vardır. Onun uygulanması modellerimizin keyfiliğini önemli ölçüde azaltır; bir keyfiliği, eğer bu ilke olmaksızın sürdürmeye çalışırsak, bir kaprise dönüşebilir (Popper, 1985b:365).

O halde Popper'in sosyal bilimler için önerdiği "durumsal mantık" yaklaşımını şu şekilde özetleyebiliriz(Caldwell,1991):

- (i) Sosyal bilimlerin işi, insanlık tarihinin geleceği hakkında kehanette bulunmak değil, amaçlı insan faaliyetlerinin amaçlanmayan sosyal yansımalarını ele almaktır. Bu amaç için uygun yöntem durumsal mantık ya da durumsal analiz yöntemidir (Popper, 1985a:204; Popper, 1982b).
- (ii) Bu yöntem bireyci (individualistic) olmakla birlikte psikolojik (psychologicistic) değildir. İnsanların psikolojik durumlarından (arzu, umut ve eğilimlerinden) çok, amaçlar ve bilgi gibi soyut ve tipik durumsal öğeleri üzerinde durur (Popper, 1985:204; Popper, 1982b).
- (iii) Durumsal analiz iktisadi analiz yönteminin genelleştirilmesidir. Sosyal bilimlerde açıklamanın yegane yöntemidir. Yalnızca bu yolla toplumda ne olup bittiğini, sosyal olayları(events) açıklayabilir ve anlayabiliriz.
- (iv) Doğal ve sosyal bilimlerdeki açıklama arasında benzerlikler vardır. Bir bilimsel açıklamada, açıklanan(explanandum) açıklayanlardan (explanans) çıkarılır. Doğal bilimlerde açıklamalarda, açıklayanlar, birtakım tipik ilk şartlar ve evrensel yasalardan oluşur. Sosyal bilimlerdeki açıklamalarda ise, bilgi ve amaçlar durumları, tipik ilk koşulları belirtir. Evrensel yasayı ise, rasyonellik ilkesi oluşturur. Bu ilke, çeşitli kişi ve ajanların duruma uygun ve yeterli (appropriate and adequately) bir şekilde davranacaklarını ifade eder(Popper, 1985b).
- (v) Rasyonellik ilkesini evrensel yasa olarak kabul etmek yanlıştır: Ajanlar daima duruma uygun davranmazlar.
- (vi) Rasyonellik ilkesi yanlış çıkabilecek bir ampirik tahminse de ampirik açıklayıcı kuram ya da test edilebilir hipotez değildir. Ajanların uygun bir şekilde hareket edeceği varsayımı, asla reddedilemez. Bir çeşit "sıfır ilkesi", analiz için bir başlangıç noktası olarak görülür. Bu ilkenin kullanıldığı bir kuram yanlışlanırsa, uygulanacak metodolojik politika, rasyonellik ilkesini değil, kuramın diğer kısımlarını, yani modeli sorgulamak olmalıdır (Popper, 1985b).

Popper'in durumsal analiz yaklaşımına getirilen eleştiri, bu durumsal analizin nasıl uygulanacağını belirsiz olması ve sosyal bilimler için uygun modelin yalnızca durumsal analiz olduğu önerisidir Öte yandan, durumsal analiz yöntemi ile iktisatçıların uyguladığı metodolojik yaklaşım birbirine benzese de çok az iktisatçı Popper'in durumsal analiz/mantık yaklaşımına atıf yapar. Bir istisna olarak iktisatçı Latsis, rasyonellik ilkesinin neoklasik iktisadın (Lakotosyen) "sert çekirdeği"ne* tekabül ettiğini ileri sürer (Caldwell, 1991:15-16).

* Lakatos'a göre bilim tarihi, kuramların tarihinden çok araştırma programlarının tarihidir. Her Bilimsel Araştırma Programı; taraftarlarınca benimsenmiş tamamen metafizik ve değiştirilemez inanç ve kararlardan

II.3. Metafizik Araştırma Programlarını Sorgulama Yöntemi Olarak Eleştirel Akılcılık

Geldiğimiz bu noktada, Popper'in **yanlışlamacılık yaklaşımı** ile sosyal bilimler için öne sürdüğü **durumsal analiz yaklaşımı** arasındaki ilişkiyi netleştirmek, açıkça bu iki yaklaşımın Popper'in "**metodların birliği**" tezi ile çeliştiğini tartışmak lazım. Bu tartışmayla da Popper'in bilim felsefesi ve metodoloji görüşlerinin zaman içindeki gelişiminin üçüncü aşamasına geçmiş oluyoruz: Bazı Popper uzmanları bu çelişkinin Popper'in "**eleştirel akılcılık**" kavramı ile aşılabileceğini, aslında Popper'in bu kavramla her iki yaklaşımının sentezine ulaştığını (Caldwell, 1991) ileri sürerken, bazıları da Popper'in tüm çalışmaları göz önünde tutulduğunda temel vurgunun yanlışlamacılık kavramından çok "**eleştirel akılcılık**" kavramı üzerinde olduğunu ileri sürmektedirler (Sımkın, 1993).

Ancak asıl önemli olanın Popper'in kendisinin çalışmalarında (üç ciltlik *The Postscripts to Logic of Scientific Discovery*'de) üçüncü bir sorunsala geçmesidir: İlk aşamada fizik bilimleri metafizikten (iyi fizik bilimini kötü fizik biliminden) ayırmak sorunsalına yanıt olarak "**yanlışlamacılık**" kıstasını öneren Popper; ikinci aşamada, fizik ve sosyal bilimlerinin yöntemi aynı mıdır farklı mıdır? (ya da iyi sosyal bilimi kötü sosyal bilimden ayırma) sorunsalına, insan davranışının açıklanmasında rasyonellik kavramına vurgu yapan, ama testi de inkar etmeyen "**durumsal analiz ya da mantık**" yaklaşımını geliştirmektedir. Popper üçüncü aşamada neredeyse tekrar başa dönmekte, fizik ve metafizik araştırma programları ilişkisine, özellikle de metafizik araştırma programlarının mantıksal çerçevesini (iyi felsefeyi kötü felsefeden ayırma sorunsalını) sorgulamaya girişmekte, evrim kuramları ile bilginin gelişimi yöntemi ilişkisini "**eleştirel akılcılık**" kavramı ile birleştirmektedir (Wettersten 1992; Stokes, 1998).

Popper'in eleştirel yanlışlamacılık yaklaşımının belli başlı unsurlarını da şu şekilde sıralayabiliriz (Popper, 2001:81-84, Caldwell, 1991:22-24, Boland, 2005, Wettersten, 1992, Stokes,1998):

- (i) Bilimle metafiziği açıkça birbirinden ayırt-etme olasılığı yoktur. Ama bilimsel ilerleme için metafiziksel spekülasyonlar önemlidir (Stokes, 1998:126).
- (ii) Bilim yöntemi denilen şey, tartış(ıl)abilme ve eleştirelliği ifade eder. Bilimsel kuramlar efsanelerden (myths), eleştirilebilirlikleri ve eleştiriler ışığında düzeltilbilirlikleri nedeniyle ayrılırlar.
- (iii) Popper'in düşüncesinin kilit noktası, **yanlışlamacılık** (fallibilism) ve **eleştirel yaklaşım** (critical approach) dır:
 - a) Popper, olumlama/gerekçelendirme (justification) probleminin yerine eleştirelilik (criticism) problemini önerir.
 - b) İnançlarımızı rasyonel olarak gerekçelendirmek mümkün değildir.
 - c) Yanlışlamacılığın doğal sonucu olarak, gerçeği (truth) bulduğumuzdan emin olamayacağımızdan, tüm bilgi tahminidir (conjectural) ve bir gerçeklik kriteri (a criterion of truth) yoktur.
 - d) Popper gerçeğin bir kuramı olacağına (a theory of truth) inanır ve gerçeğin araştırılmasının bilim adamları için bir düzenleyici ilke (regulative principle) olarak önemli olduğunu vurgular(Wettersten, 1992:198).
- (iv) Çoğu felsefi kuramlar gibi, fiziki evrene ilişkin birçok tahminler/hipotezler (conjectures) çürütülemez, dolayısıyla metafiziktir. Popper'in, metafizik

oluşan bir "sert çekirdek" ile test edilebilir ve değiştirilebilir "koruyucu kuşak"dan oluşur (Bkz. Lakatos,1982; Blaug, 1980; Pheby,1988).

önergelerin değerlendirilmesinde eleştiri üzerindeki vurgusunun önemli sonuçları vardır: Metafizik bir kuram, muğlak, basit (inferior), çürütülemez ya da testedilemez olsa da, eleştirilebilir olması açısından yine de tahmini olarak doğru olabilir.

- (v) Çürütülebilirlik eleştirel araştırmanın en önemli belki de yegane kriteridir. Eleştirel tartışma, metafizik kuramla ilgili belirli sorulara yanıt bulma sürecidir. İlgili kuram şu sorular çerçevesinde değerlendirilebilir:
- (a) Problemleri nasıl çözmektedir?
 - (b) Rakip kuramlardan niçin daha iyidir?
 - (c) Rakip kuramlardan daha az sorun yaratma niteliği var mıdır?
 - (d) Çözümü basit midir?
 - (e) Yeni problemler ve çözüm önerileri getirmekte midir?
 - (f) Ampirik olarak çürütemezsek de, yine de bunu deneme şansı var mı?
- (vi) Popper eleştirilebilir kuramlar yanında eleştirel davranışı benimser. Bu, her türlü eleştiriye açık olmak ve eleştiriye engelleme girişimlerine karşı çıkmaktır.
- (vii) Evrimci epistemoloji, eleştirel akılcılık için epistemolojik temel sağlar. Bu doktrin, canlıların (insan bilgisi dahil) bilgisinin gelişimi ile türlerin evrimi arasında benzerlik kurar. Evrimci yöntem bilimcinin amacı, optimal miktarda eleştirel tartışma ortamının yaratılmasına[akılcılığı (rasyonelliğin) ekolojisine] katkıda bulunmaktır.

Popper'in eleştirel akılcılık yaklaşımında, evrimci epistemolojinin doğa ve sosyal bilimlere uygulanmasının bazı sorunlar yarattığı öne sürülmektedir. Özellikle, akılcılık(rasyonellik) kavramının içeriğindeki sapma (fizik bilimlerinin yöntemlerindeki *formalist akılcılıktan*, evrimci-biyoloji kuramlarının *problem-çözme akılcılığına* kayma), yönteminde de önemli değişimlere neden olmaktadır: Metodolojik bireyciliğin yerini *metodolojik bütüncülük* (holistic approach) alırken, formel bilgi-kuramsal (epistemic) ilkelerin yerini ahlaki, politik ve kurumsal faktörler önplana çıkmaktadır (Stokes, 1998:124, 128, 135).

Popper eleştirel akılcılık aşamasında, metafizik araştırma programlarının açıklamalarında (mantığın "kapalı sistem"leri yerine) fiziki dünyaya ilişkin yeni bir kavram geliştirir: "*açık evren*". O'na göre, tıpkı insan bilgisinin kusurlu ve son derece farklı olması (incomplete and infinite variety of human knowledge) gibi, evren de "*kısmen nedensel (causal), kısmen istatistiksel olarak olası (probabilistic), kısmen de açık(open)tır:bir şekilde doğar, ortaya çıkar(emergent)*". Bu, evrenimizin, önceki evrelere indirgenemeyecek ya da daha temel/mikro fiziko-kimyasal süreçlerle açıklanmayacak yeni büyüklükler (entities) ve olayların birleşimini ifade ettiği, tüm özelliklerinin bir düzen ya da eğilim(dispositional) gösterdiği anlamına gelir. Bir fiziksel sistem olarak evrenin veri bir andaki durumu da bu (potansiyeller, olasılıklar ya da eğilimler), düzenliliğin bir toplamıdır. Böyle bir durumda olasılığa dayalı açıklama (probabilistic explanation) katı mantıksal açıklamaya göre daha fazla önem kazanırken, aynı zamanda ilişkili güçler ya da eğilimler de bütüncül fiziksel sistemler ya da toplam deneysel düzenlemeler (experimental arrangement) gibi (sistemin en küçük parçalarına inmeye gerek olmaksızın) *bütüncül (holistic)* kavramlarla açıklanabilir(Stokes, 1998:125-127).

John R. Wettersten (1992:170-184) da, Popper'in fizik bilimlerine ilişkin görüşlerini sosyal bilimlere uygulamaya çalışmasının, temel fikirlerinde "*önemli kırılmalara neden olduğunu*" (s.184) belirtmektedir. Aslında Popper'in amacı temelde, tarihsici tarih felsefesini ve kapalı sistemlere ilişkin felsefi görüşleri (Heraclitus, Plato, Hegel, Marx) rasyonel olarak eleştirmektir ve bunun için de *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*'ndaki metodolojik yaklaşımı

kullanmaktı. Bu çabasının ilk iki ürünü, *Tarihselciliğin Sefaleti ve Açık Toplum ve Düşmanları*'nda Popper, sosyal bilimlerin kendine has özellikleri (değişme, karmaşıklık, sayısal analizlere uygun olmama) nedeniyle, fizik bilimlerinin yönteminin sosyal bilimlere (aslında tarihe) uygulanamayacağını, tarih/sosyal biliminin/bilimlerinin amacının tarihin kurallarını bulmak ve geleceğe ilişkin öndeyiler yapmak olduğunu ileri süren tarihsici yaklaşımı ve onun dayandığı *özcü (essentialist) felsefeyi* [tarih felsefesinin amacı olgunun (phenomena) görünen kısmının arkasındaki realiteyi (realism) bulmaktır] eleştirmektedir. Popper; yaklaşımını *adçı (nominalist) felsefeye* [bilimin amacı yalnızca olguyu açıklamaktır, olgunun arkasındaki realiteyi ortaya çıkarmak değil] dayandırır ve bu geleneksel metafizik problemin metodolojik bir probleme dönüştürülerek (ampirik olarak çürütülerek) rasyonel olarak tartışılabileceğini savunur.

Wettersten, Popper'in görüşlerindeki 1940'lı yılların sonundan itibaren görülemeye başlayan ve önceki dönemden farklı olan değişiklikleri/gelişmeleri şu başlıklar altında toplar(1992:185-225):

- (i) Felsefi problemler gerçekliğine ve felsefi kuramların rasyonel değerlendirmeye tabi tutulabileceğine vurgu artmıştır;
- (ii) Ayırt edilebilirlik kriteri; felsefi sistemleri rasyonel olarak tartışılabilenler ve tartışılmayanlar şeklinde ayırmaya yardımcı olacak katı bir mantıksal problemden, iyi bilimi (Einstein) kötü bilimden (Freud) ayırmaya yardımcı olacak pratik bir gereksinime dönüşmüştür;
- (iii) Akıl ya da düşüncenin (mind) indirgemeci-olmayan (non-reductionist) kuramının geliştirilmesine girişmiştir;
- (iv) Realizm kişisel bir görüş değil, metodolojinin gerekli bir parçasıdır.

Popper'in izleyicisi Boland da, Popper'in Sokrates'in izleyicisi olarak eleştirel sorular sorarak öğrenmeden yana olduğunu, her amaca uygun tek bir metodolojiden ziyade her biri belirli problemler setine uygun birçok metodolojilerin olabileceğini savunduğunu ileri sürmektedir (Caldwell, 1991:24):

“Eleştirel rasyonalizm bazen bir kuramın değerlendirilmesi için yanlışlamacılık görgül kriterinin uygun olduğunu, bazen de, özellikle sosyal bilimlerde , durumsal mantığın kriterlerinin uygun olduğunu ileri sürer. Ve metafizik kuramlar içinde diğer eleştiri yolları tercih edilebilir. Hangi metodun daha uygun olduğu önceden söylenemez: Ele alınan konuya ve çözülecek probleme bağlıdır. Rasyonellik ekolojisinden bir evrimci bilim kuramcısına göre amaç, tüm kuramları optimal eleştiriye tabi tutmak olmalıdır”

III. Sonuç Yerine: Büyük Yekpare Sistem Olarak Bilim İdeali

Eleştirinin bilimsel bilgi üretim sürecindeki işlevlerini önce genel olarak daha sonra Karl Popper'in düşüncesi bağlamında tartışmaya çalıştığımız çalışmamızı, bilim, fizik ve iktisadın günümüzdeki durumuna ilişkin bir tespitle bitirmek istiyoruz.

Bilimin 20. yüzyılda gösterdiği gelişmeyi; pozitivistimin, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanan ama asıl 1920'lerde Viyana Çevresi (Vienna Circle) tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan hem sağlam mantıksal temellere sahip hem de görgül olarak test edilebilir/kanıtlanabilir ***Büyük Yekpare Bir Sistem Olarak Bilim (Science as A Grand Unified System)*** oluşturma projesi olarak ifade edebiliriz. Bu projede bilim, tüm doğal ve toplumsal dünyaya ilişkin, az sayıda basit, şık ve soyut belit (axioms) ve teoremler üzerine inşa edilmiş bir sistem

ya da yapı olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifade ile, *bilim, bir bilimsel yasalar bütünü ya da piramidir*. Bu yeypare piramidin alt kısmını toplumsal bilimler (onların en üstünde iktisat) oluştururken, üst kısmını doğa bilimleri oluşturmakta, zirvesinde ise fizik bulunmaktadır(Cartwright, 1999:6-7).

Ancak günümüzde bilimlere baktığımızda yeypare bir bütünden çok, her biri farklı gelişmişlik düzeyinde ve farklı soyutlama ya da özelliklere sahip çeşitli disiplinlere bölünmüş olduğunu görürüz. Bir başka ifade ile, araştırma alanları bazen yan yana bazen kesişen bir görünüm arz ederken, genellikle karmaşık madde dünyası ile çok az bağlantılı bir *yasa örtüsü* (the cover of law) sözkonudur. İçinde yaşadığımız karmaşık ilişkileri açıklamaya çalışan bilim, bir *bilimsel yasalar piramidi* değil, yan yana eklenmiş küçük parçalar (*patchwork*) bütünüdür.

Sözkonusu bu tartışmalarda, iki bilim dalının önplana çıktığını söyleyebiliriz: madde ve doğaya ilişkin hemen her şeyi açıklamaya çalışan fizik ile her türlü toplumsal olguyu açıklamaya çalışan iktisat. Bu özellikleri dolayısıyla da her iki bilim dalının emperyalist eğilimli olduğu yaygın bir şekilde vurgulanmaktadır. İktisattan örnek vermek gerekirse: organ nakli iktisadı, mülkiyet hakları iktisadı, neuroeconomics, uluslararası uyuşturucu ticaretinin ekonomik analizi, futbol ekonomisi, küreselleşme ekonomisi, optimal ve rasyonel bir tercih olarak aile kurumu, yargıçların optimal karar alma teorisi.

Popper de dahil olmak üzere geleneksel bilim yaklaşımı, kesin mantıksal çıkarımlara dayalı olarak quantum fiziğinin (çünkü hem klasik fiziğin alanını hem de onun açıklayamadığı alanları açıklayabildiği gerekçesiyle) geleneksel fizikten daha üstün olduğunu ileri sürse de, somut gerçek bunun tersini söylemektedir: klasik fizik üstün olduğu alanlarda yine işlevini gayet iyi görmekte, dahası bu alanlarda quantum fiziği başarısız olmaktadır. Kısaca her iki fizik de varlığını ve işlevini yan yana sürdürmekte, biri insanoğlunun doğaya ilişkin bir sorununa yardımcı olurken, diğeri bir başkasına çözüm üretebilmektedir(Cartwright,1999:2-4).

İktisatçı Debreu aynı durumun iktisat için de geçerli olduğunu ileri sürmektedir. İktisat, **Büyük Birleşik Teori (Grand Unified Theory)** üretmekten uzaksa da, tek tek olayları ele alan küçük teoriler bütünü görünümündedir. Bu haliyle de iktisadi sistemin geniş bir kısmına yönelik önemli sorulara çözüm üretmiştir. Bunların başında, fiyatların çeşitli işlevlerine ilişkin geliştirilen teorik açıklamalar gelmektedir: Fiyatların; kaynakların etkin kullanımı işlevine, **convex analizin** sonuçlarıyla, malların arz ve talebini eşitleme işlevine, **sabit nokta teoreminin** sonuçlarıyla ve istikrarsızlıklar (koalisyonu) oluşmasını önleme işlevlerine, **entegrasyon teorisi** ve **non-standart-analizin** sonuçlarıyla çözüm üretilmiştir (Debreu, 1984:275).

Ancak fizikle iktisadın bu ortak görünümüne, farklı stratejilerle ulaştığı ileri sürülmektedir: Fizik, doğa olgularına ilişkin soyut kavramlardan ürettiği ve çok genel dedüktif kuramlarını, uygulamaya koyabilmek, test edebilmek (somut dünya ile bağlantısını kurabilmek) için somut modeller kullanmak zorundadır ki bu modeller ancak çok spesifik varsayımlar/şartlar altında geçerlidir. İktisatta ise toplumsal ilişkileri, somut dünyaya ilişkin ve çok çeşitli uygulama alanları olan kavramlarla açıklarız; ancak bunlardan sağlam ve dedüktif çıkarsamalar üretebilmek için yine çok spesifik modellere (*ceteris paribus* yasalarına) başvururuz. Bu modellerin spesifikliği ise hem fiziğin hem de iktisadın “her şeyi açıklama” iddiasını kısıtlar ve onları bir bilimsel yasa makinesine dönüştürür: *Nomological machine* (Cartwright, 1999:50).

KAYNAKÇA

- BLANCHARD, Olivier J. (2008): "The State of Macro", **NBER Working Paper** No: 14259, August
- BLAUG, Mark (1980): **The Methodology of Economics**, Cambridge University Press
- BOLAND, Lawrence, A. (1998): "Critical Rationalism", in J.B. Davis, D.W. Hands and U.Maki, (eds): **The Handbook of Economic Methodology**, Cheltenham: Edward Elgar, 86-88
- BOLAND, Lawrence, A (2005): **Critical Economic Methodology: A Personal Odyssey**, London and New York: Routledge.
- CALDWELL, Bruce. J. (1991): "Clarifying Popper", **Journal of Economic Literature**, XXIX, March, 1-33
- CALDWELL, Bruce J.(1994): **Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century**, Revised Edition, Routledge
- CALDWELL, Bruce (2004): **Hayek's Challenge: An Intellectual Biography of F. A. Hayek**, Chicago & London: The University of Chicago Press
- CARTWRIGHT, Nancy (1999): **The Dappled World: A Study of the Boundaries of Science**, Cambridge University Press
- CROSS, Rod (1994): "The Duhem Quinn Thesis, Lakatos and The appraisal of Theories in Macroeconomics", **The Economic Journal**, 92, 320-340
- DARNEL, Adrian C. ve J. L. Evans (2000) : **The Limits of Econometrics**, Celthenman: Edward Elgar
- DEBREU, Gerard (1984): "Economic Theory in the Mathematical Mode", **American Economic Review**, 81(1), March, 1-7
- FEYERABEND, Paul (1995): **Akla Veda**, İstanbul: Ayrıntı
- HANDS, D. Wade (2001): "Economic Methodology is Dead:Long Live Economic Methodology: Thirteen Theses on the New Methodology", **Journal of Economic Methodology**, 8(1), 49-63
- HAUSMAN, Daniel M. (1988): " An Appraisal of Popperian Methodology", N. de Marchi (ed.) **The Popperian Legacy in Economics**, Cambridge: Cambridge University Press, 65-86
- HAUSMAN, Daniel M. (1989): Economic Methodology in a Nutshell", **Journal of Economic Perspectives**, 3(2), 115-127
- HAUSMAN, Daniel M. (1992): **The Inexact and Separate Science of Economics**, Cambridge: Cambridge University Press
- HAYEK, Friedrich A.(1978): **New Studies in Philosophy, Politics and Economics**, Routledge Kegan Paul
- HUTCHISON, Terence W. (1964): **Positive Economics Policy Judgements**, London: George Allen &Unwin
- KEIZER, Willem (1989): "Recent Reinterpretations of the Socialist Calculation Debate", **Journal of Economic Studies**, 16(2), 63-68
- KUHN, Thomas S.(1982): **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, İstanbul: Alan Yayıncılık
- KUHN, Thomas S. (1994) : **Asal Gerilim**, Kabalcı:İstanbul
- LAKATOS, Imre (1982): "Yanlışlama ve Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi", I.Lakatos ve A. Musgrave (eds): **Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi**, İstanbul:Paradigma, 111-242
- LAVOIE, Don (1985): **Rivalry and Central Planning**, Cambridge University Press
- LEAMER, Edward E. (1983): "Let's Take the Con Out of Econometrics", **American Economic Review**, 73(1), 31-43
- MAGNUS, Jan R. (1999): "The Success of Econometrics", **De Economist**, 147(1), 55-71
- McCLOSKEY, Dairde N. (1985): **The Rhetoric of Economics**, Wisconsin: The University of Wisconsin Press
- MILL, John Stuart (1985): **Özgürlük Üstüne**, Belge Yayınları
- MISES, Ludwig von (1998): **Human Action: A Treatise on Economics**, The Scholar's Edition, Auburn: Ludwig Von Mises Institute,
- MUSGRAVE, Alan (1997): **Sağduyu, Bilim ve Kuşuculuk: Bilgi Kuramına Eleştirel Bir Bakış**, Çeviren Pelin Uzay, İstanbul:Göçebe Yayınları

- NİLİHİUOTO, İlkka (1998): "Fallibilism", J.B. Davis, D.W.Hands and U. Maki (eds.) **The Handbook of Economic Methodology**, Celtenham:Edward Elgar, 181-183
- PHEBY, John (1988): **Methodology and Economics**, M.E. Sharpe, Inc, New York
- POPPER, Karl R. (1968): **Açık Toplum ve Düşmanları: Hegel ve Marx**, Cilt II, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları
- POPPER, Karl R. (1979): **Objective Knowledge: An Evolutionary Approach**, Revised Edition, Clarendon Press:Oxford
- POPPER, Karl R. (1982a): **Un-ended Quest An Intellectual Autobiography**, Fontana/Collins, Glasgow
- POPPER, Karl R. (1982b): "Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet", Bryan Magee, **Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı**, 1982, İstanbul: Remzi Kitapevi
- POPPER, Karl R. (1983): **Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge**, London : Routledge, 1963
- POPPER, Karl R. (1985): **Tarihselciliğin Sefaleti**, İnsan Yayınları
- POPPER, Karl R. (1985a): "The Anatomy of Sociology (1945)", D. Miller (ed.) **Popper Selections**, Princeton University Press: Princeton, New Jersey,
- POPPER, Karl R. (1985b): "The Rationality Principle (1967)", D. Miller (ed.) **Popper Selections**, 1985, Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- POPPER, Karl R. (1998): **Bilimsel Araştırmanın Mantığı**, İstanbul : Yapı Kredi Yayınları
- POPPER, Karl R. (2001): **Daha İyi Bir Dünya Arayışı**, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları
- POPPER, Karl R. (2005): **Hayat Problem Çözmektir**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- SIMKIN, Colin (1993): **Popper's Views on Natural and Social Science**, Leiden, The Netherlands: E. J. Brill
- SRAFFA, Piero. (1960): **Production of Commodities by means of Commodities**, Cambridge: Cambridge University Press
- STEELE, David R. (1992): **From Marx to Mises**, Open Court
- STOKES, Geoff (1998): **Popper:Philosophy, Politics and Scientific Method**, , Cambridge:Polity Press
- WETTERSTEN, John R. (1992): **The Roots of Critical Rationalism**, Amsterdam-Atlanta: Rodopi
- YAY, Turan (2005): "İktisadın Kapsamı ve Yöntemi Üzerine", **Ekonomik Yaklaşım**, Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Dergisi, 16(57), 1-33
- YAY, Turan (2007): "İktisatta Değer Yargılarının Yeri ve Önemi Üzerine", T.Yay ve G. G. Yay, **İktisat Yazıları: Metodoloji, Düşünce, Politika**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 107-128